

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін:

«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:

**СПОРИ, ЩО ВИНИКАЮТЬ З ОBOB'ЯЗКУ УТРИМАННЯ БАТЬКІВ,
ДІТЕЙ ТА ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Виконала:

студентка групи Пб 41
Фурса Катерина

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБОВ'ЯЗКІВ З	3
УТРИМАННЯМ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	5
1.1. Сутність, правова природа та підстави виникнення обов'язку з утримання членів сім'ї.....	5
1.2. Форми та способи виконання аліментних зобов'язань щодо батьків, дітей та інших родичів.....	8
РОЗДІЛ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ НА УТРИМАННЯ В ПОРЯДКУ	
ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	12
2.1. Право на звернення до суду та процесуальний статус учасників справи.....	12
2.2. Процесуальний порядок відкриття провадження у справах про стягнення аліментів.....	16
2.3. Розгляд судом по суті справ щодо утримання батьків, дітей та інших членів сім'ї.....	19
РОЗДІЛ 3. СПРОЩЕНІ СУДОВІ ПРОЦЕДУРИ: НАКАЗНЕ	
ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО УТРИМАННЯ ДІТЕЙ.....	23
3.1. Підстави та порядок подання заяви про видачу судового наказу.....	23
3.2. Судовий наказ про стягнення аліментів: правова природа, зміст та особливості виконання.....	26
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31

ВСТУП

Фундаментальною основою повноцінного та гармонійного суспільства традиційно виступає інститут сім'ї.

Сім'я завжди була і об'єктивно залишається однією з головних загальнолюдських цінностей. Від стабільності соціальних, економічних та правових відносин у сім'ї безпосередньо залежить майбутнє дітей як повноправних членів суспільства. Невід'ємними елементами сімейного благополуччя є не лише повага, а й гарантована матеріальна підтримка. Важливу і незамінну роль у забезпеченні цього економічного базису відіграє інститут аліментних зобов'язань, функціонування якого суворо регламентується нормами Конституції України, Сімейного кодексу України та низкою інших спеціальних нормативно-правових актів.

У системі сучасного судочинства спори, що безпосередньо впливають з аліментних зобов'язань, характеризуються надзвичайною актуальністю та об'єктивно займають особливе місце серед усього масиву сімейних конфліктів. У сфері вітчизняного сімейного права аліментним правовідносинам завжди приділяли значну увагу, проте недобросовісні боржники часто намагаються ухилитися від виконання свого прямого обов'язку, використовуючи для цього різноманітні юридичні та фінансові хитрощі. Це неминуче призводить до серйозних ускладнень у правовому регулюванні та забезпеченні належного виконання аліментних зобов'язань щодо утримання дитини.

Варто зазначити, що теоретичні та практичні аспекти, що виникають із обов'язку утримання членів сім'ї, вже ставали предметом ґрунтовного наукового дослідження таких провідних вітчизняних вчених, як Ю. В. Гофман, О. О. Дерій, Л. В. Красицька, Л. А. Кондрат'єва, Л. В. Сапейко, Л. Я. Свистун, В. І. Труба, З. В. Ромовська, Д. А. Шкорупєєв, О. С. Юнін та ін.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що системні проблеми щодо своєчасного і повного виконання аліментних зобов'язань можуть серйозно обмежувати можливості найменш захищених членів сім'ї на їхній повноцінний розвиток, безперешкодний доступ до якісної освіти та навіть

забезпечення їхніх базових, щоденних матеріальних потреб. Тому на сьогоднішній день комплексне вирішення цього правового питання виявляється надзвичайно нагальним. Юридичні механізми, що регламентують примусове виконання аліментних зобов'язань, мають на своїй головній меті гарантовано захистити майнові права членів сім'ї і забезпечити їхнє належне утримання.

Метою курсової роботи є комплексне висвітлення теоретичних та практичних аспектів процесуальних особливостей розгляду спорів, що виникають з обов'язку утримання батьків, дітей та інших членів сім'ї, у цивільному судочинстві України.

Досягнення поставленої мети передбачає послідовне вирішення цілого комплексу **взаємопов'язаних завдань**, що включають ґрунтовний розгляд поняття та правової природи обов'язку з надання утримання у сучасному сімейному праві, а також розгорнуту характеристику форм і способів виконання обов'язку з утримання батьків, дітей та інших членів сім'ї. Крім того, дослідження вимагає детального з'ясування цивільного процесуального статусу тих осіб, які наділені легітимним правом на звернення до суду з відповідною вимогою, всебічної характеристики порядку відкриття провадження у справі та розкриття сутності й значення безпосереднього судового розгляду цієї категорії справ по суті. Окремий блок завдань спрямований на з'ясування спрощеного процесуального порядку пред'явлення заяви про видачу судового наказу у справах про стягнення аліментів на дітей та характеристику специфічних особливостей судового наказу як особливої форми судового рішення.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають і розвиваються в процесі та внаслідок судового розгляду спорів щодо виконання обов'язку з утримання батьків, дітей та інших членів сім'ї у цивільному судочинстві.

Предметом дослідження є безпосередній процесуальний порядок розгляду спорів, що виникають з обов'язку утримання членів сім'ї, сукупність норм матеріального та процесуального права, які комплексно регулюють цей процес, а також актуальна судова практика їх застосування.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБОВ'ЯЗКІВ З УТРИМАННЯМ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

1.1. Сутність, правова природа та підстави виникнення обов'язку з утримання членів сім'ї

Варто зазначити, що поняття обов'язку щодо надання утримання в сучасному сімейному законодавстві та вітчизняній сімейно-правовій доктрині досі залишається чітко не визначеним. У сімейному законодавстві лише фрагментарно вказується на об'єктивне існування обов'язку надання утримання серед суб'єктів сімейних відносин, передусім у подружжя та батьків. Однак у тексті чинного Сімейного кодексу України відсутнє легальне визначення цього основоположного поняття або ж комплексне розкриття його окремих структурних елементів.

Зокрема, у статті 75 Сімейного кодексу України (далі по тексту – СК України), зазначено, що право на утримання (аліменти) має той з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, за умови, що інший з подружжя може надати таку допомогу [1].

З огляду на таку законодавчу конструкцію варто звернути увагу, що законодавець фактично розглядає поняття «утримання» та «аліменти» як синонімічні категорії. З цього закономірно випливає важливе питання – як саме співвідносяться між собою поняття аліментів та утримання, і чи є юридично коректним їх повне прирівнювання. Проте серед вітчизняних правників наразі не сформовано єдиної позиції щодо їхнього співвідношення, оскільки одні науковці безапеляційно вважають їх рівнозначними, тоді як інші – розмежовують.

Основні концептуальні підходи можна узагальнити у вигляді трьох напрямів. Перший базується на тому, що поняття «аліменти» та «утримання» розглядаються як абсолютно тотожні. Прибічники другого напрямку обстоюють чітку понятійну диференціацію, за якою термін «аліменти» означає виключно примусове стягнення коштів на забезпечення членів сім'ї, тоді як «утримання» має добровільний характер виконання. Третя ж наукова позиція пропонує

розглядати аліментне зобов'язання як окремий, специфічний вид більш широкого зобов'язання щодо надання утримання.

Досліджуючи ці підходи, Л. В. Сапейко та В. А. Кройтор обґрунтовують тотожність вказаних понять. Автори зазначають, що терміни «аліменти» та «утримання» мають однакову сутність і означають кошти на забезпечення члена сім'ї незалежно від добровільності чи примусовості їх сплати, оскільки вітчизняне законодавство їх не розмежовує [2, с. 12]. С. А. Миронюк також підтримує тезу про абсолютну рівнозначність цих категорій, підкреслюючи, що аліменти за своєю природою і є правом на утримання [3, с. 17].

Водночас у доктрині існують і протилежні погляди. Зокрема, О. О. Дерій доводить, що за сферою застосування поняття «утримання» є значно ширшим. Дослідниця вказує, що окрім безпосереднього аліментування воно додатково охоплює забезпечення їжею, одягом, житлом, а також догляд та іншу побутову допомогу [4, с. 285]. З огляду на це робиться логічний висновок, що утримання системно об'єднує всі види матеріальної підтримки та співвідноситься з аліментами виключно як загальне з частковим.

Л. В. Красицька, дотримуючись аналогічної наукової позиції, зазначає, «що перетворення зобов'язань з утримання в аліментні зобов'язання відбувається, коли кошти стягуються на підставі рішення суду» [5, с. 244]. З цього можна дійти висновку, що зобов'язання з утримання можуть повноцінно існувати в межах індивідуального договірного регулювання аліментних правовідносин. У такому випадку, згідно з логікою вченої, з юридичної точки зору їх набагато коректніше називати правовідносинами з утримання.

За визначенням В. І. Труби, ««утримання» є більш широким поняттям, оскільки охоплює взаємний обов'язок доглядати, забезпечувати членів сім'ї засобами до існування» [6, с. 45]. Також науковець визначальною ознакою «утримання» вважає те, що воно «може виконуватись як добровільно, так і примусово, чи вимушено у разі виникнення права на утримання у когось із учасників сімейних правовідносин, який не здатний утримувати себе через порушення або недостатність особистих здібностей» [6, с. 45].

З'ясовуючи те, як саме співвідносяться між собою поняття «аліментне зобов'язання» та «утримання», В. І. Труба наголошує на тому, що ««аліментні зобов'язання» («аліменти») співвідносяться з поняттям «утримання» як частина з цілим, оскільки відображають саме примусове чи вимушене виконання обов'язку з утримання» [6, с. 45]. Отже, поняття «аліменти» є термінологічно підпорядкованим поняттю «утримання», оскільки структурно входить до його складу, але саме «утримання» ніколи не обмежується лише аліментними платежами. На основі запропонованої вченим правової диференціації стає можливим виокремити ключовий критерій – критерій обов'язковості. Відповідно до цієї наукової думки, термін «аліменти» слід використовувати виключно для правовідносин, що передбачають примусове (владне) виконання обов'язку, тоді як надання матеріальної допомоги членам сім'ї на добровільній основі варто ідентифікувати терміном «утримання».

За своєю правовою та економічною природою аліменти є грошовими коштами, які за рішенням суду імперативно присуджуються до періодичної виплати особою, яка зобов'язана надавати таке утримання (відповідно до ст. ст. 77, 181 СК України). Водночас у ст. 78 СК України, яка визначає право подружжя укласти договір про надання утримання, прямо зазначено, що істотними умовами цього сімейного договору є умови, розмір та строки виплати аліментів.

Аналогічний підхід простежується і в ст. 99 СК України, де передбачено можливість обумовлення у шлюбному договорі права на утримання, включаючи чіткі умови, розмір та строки виплати аліментів. Ст. 189 СК України надає батькам право на укладення договору про сплату аліментів на дитину, самостійно визначивши їх розмір та строки виплати. Важливо, що положення про цей договір концептуально розміщені у розділі СК України, присвяченому саме обов'язку батьків утримувати дитину. Зі свого боку, ст. 196 СК України, яка встановлює міру відповідальності за прострочення сплати аліментів на дитину, зазначає, що санкція настає у разі наявності вини особи у такому простроченні аліментів, які вона зобов'язана сплачувати за рішенням суду або за спільною домовленістю батьків.

З іншого боку, системний аналіз норм сімейного права доводить, що аліменти – це далеко не єдині кошти, що виплачуються на утримання іншого учасника сімейних відносин. Для прикладу, у ст. 90 СК України закріплюється солідарний обов'язок подружжя брати участь у витратах, безпосередньо пов'язаних з тривалою хворобою чи каліцтвом другого з подружжя. У ст. 185 СК України регламентуються додаткові витрати на дитину, які виникають через особливі, непередбачувані обставини, такі як розвиток здібностей, тяжка хвороба чи каліцтво дитини. Ст. 206 СК України встановлює обов'язок повнолітніх дітей брати участь у витратах на догляд і лікування батьків, якщо ті тяжко хворі або мають встановлену інвалідність.

Таким чином, правова категорія «утримання» є комплексною та акумулює в собі низку елементів, а саме: безпосередньо аліменти, виплата яких присуджена судом або добровільно визначена у відповідному договорі; інші грошові кошти, включаючи ті, що сплачуються виключно на добровільних засадах; цільові витрати, пов'язані з хворобою або каліцтвом іншого з подружжя; додаткові фінансові витрати на дитину; витрати на догляд та лікування непрацездатних батьків; а також утримання, яке надається в натуральній формі.

1.2. Форми та способи виконання аліментних зобов'язань щодо батьків, дітей та інших родичів

Механізми та конкретні способи виконання учасниками сімейних правовідносин імперативного обов'язку щодо надання утримання визначаються альтернативно, або за взаємною згодою сторін (договірний порядок), або ж за рішенням компетентного суду (юрисдикційний порядок). Слід наголосити, що вирішити питання про систематичну сплату аліментів цілком можливо і без звернення до судових інстанцій, досягнувши домовленості щодо фіксованого розміру та чіткого порядку здійснення таких виплат.

Фундаментальне розмежування та балансування інтересів у сімейних правовідносинах, де суб'єкти права об'єктивно мають спірні матеріальні інтереси, є надзвичайно актуальним завданням сучасного правозастосування. Ця

теза безпосередньо стосується й аліментних договірних правовідносин, оскільки будь-яка диспозитивна норма договірного права повинна гарантувати ефективну охорону певного законного інтересу.

На наше переконання, добровільне договірне вирішення питання щодо сплати аліментів є значно швидшим, гнучкішим і зручнішим інструментом, ніж процесуально складний, тривалий та психологічно виснажливий розгляд справи у суді. У практичній площині мирна домовленість батьків у питанні матеріального утримання дитини зазвичай має безумовний пріоритет над владним судовим визначенням порядку такого утримання. За своєю юридичною природою договір про сплату аліментів є специфічним різновидом цивільно-правових договорів, функціонування якого комплексно регулюється нормами як сімейного, так і цивільного законодавства.

Розглядаючи першочерговий обов'язок з утримання батьками своїх дітей, варто зазначити, що за відсутності протиріч щодо суми та порядку сплати аліментів на дитину, відповідно до положень ст. 189 СК України батьки наділені правом укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому самостійно визначити розмір та строки їх систематичної виплати [7, с. 133].

Проте, як імперативно обумовлено в ч. 1 ст. 189 СК України, «умови даного договору не можуть порушувати права дитини, які встановлені СК України» [1]. У нотаріально посвідченому договорі про сплату аліментів на дитину, добровільно укладеному між батьками, базовий розмір аліментів, за загальними правилами, установлюється відповідно до критеріїв ст. 182 СК України. З огляду на це, цілком слушною видається думка О. С. Юніна про те, «що розмір виплат за таким договором може відрізнятися від розміру аліментів, встановлених СК України, лише у більшу сторону» [7, с. 133], що є прямою гарантією недопущення погіршення майнового стану дитини.

Водночас таким, що залишається не до кінця чітко врегульованим у національному законодавстві, є питання щодо законної можливості укладення повноцінного аліментного договору неповнолітніми батьками. З огляду на системне тлумачення ст. 156 СК України, робимо обґрунтований висновок, що у

неповнолітніх батьків наявні такі ж за обсягом особисті та майнові права і обов'язки, як і у повнолітніх. Однак нормативним змістом ч. 1 ст. 16 СК України встановлено додатковий обов'язок діда, баби дитини з боку того із батьків, хто є неповнолітнім, надавати необхідну допомогу йому під час здійснення ним батьківських прав і виконанні батьківських обов'язків. Більше того, згідно з ч. 1 ст. 265 СК України дід та баба, зокрема, зобов'язані безпосередньо утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків у разі, якщо їхні батьки з поважних об'єктивних причин не можуть самотійно надавати належне утримання. Разом з тим, за правилами ст. 35 ЦК України, неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, може бути надана повна цивільна дієздатність [8]. Беручи до уваги сукупність означених законодавчих положень та зважаючи на фундаментальні засади свободи договору, вважаємо, що укладення аліментного договору неповнолітніми батьками є юридично можливим і допустимим у разі наявності в таких осіб достатнього самотійного легального доходу та/або майна, здатного забезпечити виконання взятих зобов'язань.

Усі без винятку аліментні договори повинні укладатися у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням. Як влучно зазначає А. О. Овчатова-Редько, такі сімейні договори «можуть бути укладені щодо сплати аліментів як на неповнолітніх дітей, так і на повнолітніх, якщо вони потребують матеріальної підтримки і є непрацездатними» [9, с. 11].

Аналізуючи внутрішній зміст типового аліментного договору, доцільно зазначити, що оскільки його кінцевою правовою та економічною метою є гарантована сплата аліментів одним із батьків, то ми повністю поділяємо аргументовану думку тих авторів, які вважають, що за своєю сутнісною природою він є сімейно-правовим. Цей висновок ґрунтується на тому факті, що підстави укладення та юридичні наслідки такого правочину безпосередньо обумовлені нормами сімейного законодавства [10, с. 128].

Імперативний обов'язок з утримання дітей покладається виключно на їхніх батьків, які зобов'язані виконувати його у першу чергу та в повному обсязі. У випадку, якщо батьки відсутні або об'єктивно нездатні утримувати дітей, цей

обов'язок із матеріального утримання малолітніх чи неповнолітніх осіб в силу закону перекладається на інших працездатних членів сім'ї. Важливо підкреслити, що такий субсидіарний обов'язок з утримання традиційно являється взаємним.

Як ґрунтовно зазначає Ю. С. Червоний, досліджуючи ієрархію цих зв'язків: «аліментні зобов'язання батьків та дітей, поряд із аліментними зобов'язаннями подружжя, належать до аліментних обов'язків першої черги, оскільки зазначені особи зобов'язані надавати утримання одне одному незалежно від наявності у них інших родичів. До аліментних зобов'язань другої черги належать зобов'язання щодо взаємного утримання баби, діда, внуків, братів і сестер, а до аліментних зобов'язань третьої черги – аналогічні зобов'язання мачухи, вітчима, падчерки, пасинка, фактичного вихователя і вихованця. Причому зазначені зобов'язання можуть виникати лише за наявності умов, передбачених нормами гл. 22 СК, в якій закріплено обов'язок з утримання інших членів сім'ї та родичів. Аліментні зобов'язання другої і третьої черг є додатковими (субсидіарними)» [11, с. 276].

Незважаючи на те, що сучасне вітчизняне законодавство доволі детально врегулювало більшість процедурних аспектів, пов'язаних із нарахуванням та виплатою аліментів, практика вирішення сімейних спорів найчастіше зводиться до банальних проблем їх примусового стягнення та фактичної виплати через органи ДВС. Цей масив проблем включає відверте та злісне небажання платити аліменти, поширені ситуації, коли боржник офіційно не працює, приховує майно або ж має виключно нелегальні доходи, що критично ускладнює визначення його реального майнового стану судом. Іноді зобов'язана особа свідомо та фіктивно оформлює собі мінімальний офіційний дохід, з якого і розраховуються мізерні виплати, що порушує права дитини. Саме у таких гострих та спірних правовідносинах справи вирішуються виключно в судовому порядку.

РОЗДІЛ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ НА УТРИМАННЯ В ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Право на звернення до суду та процесуальний статус учасників справи

Відповідно до приписів частини першої та другої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі по тексту – ЦПК України), кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах [12].

Сучасне сімейне законодавство визначає суб'єктів, які наділені суб'єктивним правом на звернення до юрисдикційного органу із вимогою про надання утримання. Законодавчо визначене коло цих осіб не підлягає довільній зміні чи розширенню за угодою сторін. Поміж тим, необхідно звернути особливу увагу на те, що фундаментальне право на утримання належить виключно членам сім'ї. Оскільки сім'я концептуально розглядається як коло осіб, що пов'язані особистими немайновими та майновими правами і обов'язками, які виникають не лише із факту реєстрації шлюбу та біологічної спорідненості, але й з інших правових станів, то аліментні зобов'язання є досить численними за колом суб'єктів, уповноважених на звернення до суду із вимогою про стягнення коштів.

Законодавець виділяє певні класифікаційні групи зобов'язань із утримання, диференціюючи їх залежно від статусу одержувачів та платників аліментів. Стосовно базового питання стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей, аналіз норм сімейного законодавства доводить, що таким процесуальним правом наділений той з батьків або інший законний представник дитини, з яким остання фактично і постійно проживає. Таке ж керівне положення закріплене у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо

батьківства, материнства та стягнення аліментів» (п. 17) від 15.05.2006 № 3 (далі по тексту - Постанова ПВСУ від 15.05.2006 № 3) [13].

У контексті наведеного Д. А. Шкорупєєв доходить обґрунтованого висновку, що особа, з якою фактично не проживає дитина, не наділена процесуальним правом вимагати стягнення аліментів на її утримання. Як приклад науковець наводить ситуацію, коли дитина на підставі відповідного рішення проживає з бабусею чи дідусем, які здійснюють над нею опіку. За таких обставин батьки втрачають можливість ініціювати аліментний позов. Водночас дослідник уточнює, що належними суб'єктами звернення до суду в подібних випадках виступають безпосередньо опікуни чи піклувальники, представники закладів перебування дитини або ж органи опіки та піклування [14, с. 73].

Сімейним законодавством також передбачено, що з позовом про стягнення аліментів на утримання дитини може звернутися особа, з якою фактично проживає дитина, навіть не маючи для цього спеціальних повноважень представника. До таких осіб закон відносить діда, бабу (ст. 258 СК України), сестру, брата, мачуху, вітчима (ст. 262 СК України). Важливо наголосити, що обов'язок щодо утримання є взаємним і субсидіарним, оскільки онуки і правнуки зобов'язані утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда (ст. 266 СК України); повнолітні брати і сестри зобов'язані утримувати малолітніх і неповнолітніх братів та сестер (ст. 267 СК України); повнолітні падчерка і пасинок зобов'язані утримувати непрацездатних мачуху і вітчима (ст. 270 СК України). У всіх цих випадках право на звернення з позовною вимогою про стягнення аліментів має також та особа, у якої відповідно до законодавчих норм виникло суб'єктивне право на звернення щодо власного утримання.

Окремої уваги заслуговують випадки перебування дітей в інституційних закладах. Так, абзацом 3 п. 15 Постанови ПВСУ від 15.05.2006 № 3 прямо передбачено наступне: «у випадках постійного проживання дитини у державних чи комунальних закладах охорони здоров'я, навчальних або інших дитячих закладах та якщо батьки не приймають участь в утриманні своїх дітей, то адміністрація відповідного закладу, де постійно проживає дитина, наділені

правом звернення до суду і в інтересах дитини, оскільки виконує функції опікуна та піклувальника згідно зі ст. 245 СК України» [13].

Щодо повнолітніх студентів, то за правилами ч. 3 ст. 199 СК України звертатися до суду із позовною заявою про стягнення аліментів мають право повнолітні син/дочка, які продовжують навчатися (до досягнення ними 23 років), а так само і той з батьків, із яким вони фактично проживають. На доповнення цієї матеріальної норми абз. 3 п. 20 Постанови ПВСУ від 15.05.2006 № 3 наголошує: «якщо позов пред'являється одним із батьків, з ким проживає повнолітні дочка, син, то суд має право залучити до участі у справі (якщо залежно від її обставин визнає необхідним) повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчатися і на користь яких у зв'язку з цим стягуються аліменти» [13].

У контексті права звернення батьків із позовом про стягнення аліментів на вже повнолітніх сина чи дочку в наукових колах виникає ряд обґрунтованих зауважень. Зокрема, необхідно цілком підтримати позицію Ю. С. Червоного у тому, що «...навіть чи виправданим є встановлення в законі правила щодо звернення батьків у вищенаведеному випадку, оскільки батьки не є законними представниками своїх повнолітніх дітей, тому не мають права пред'являти позов про стягнення аліментів на їх утримання» [15, с. 316]. Аналогічної позиції дотримується з цього приводу і Л. В. Сапейко, яка аргументовано зазначає, що «досягнувши повноліття, особа отримує здатність своїми діями набувати прав і самостійно їх здійснювати, тому саме вона має вирішувати питання щодо необхідності залучення батьків до свого утримання» [16, с. 235].

Одним із найбільш дискусійних у процесуальній науці залишається питання щодо чіткого визначення процесуального статусу особи, яка звертається до суду з позовною заявою про стягнення аліментів. У тих випадках, коли суб'єктами аліментних зобов'язань виступають повнолітні, дієздатні особи, особливих ускладнень не виникає. Однак, якщо справи про стягнення аліментів розглядаються стосовно неповнолітніх осіб, то із правильною ідентифікацією позивача виникають серйозні теоретичні труднощі. У доктрині цивільного процесуального права з цього приводу сформувалися полярні погляди. Окремі

науковці безапеляційно називали позивачем у справах про стягнення аліментів на утримання дитини того з батьків, хто проживає з дитиною і постійно її утримує. Зокрема, З. В. Ромовська зазначала, «що якщо особа зверталася до суду з вимогою про стягнення аліментів на утримання дитини, то вона займала подвійний процесуальний статус, а саме, законного представника дитини та позивача у справі, оскільки має власний матеріально-правовий інтерес у справі» [17, с. 361].

Проте в сучасній юридичній літературі дедалі частіше обґрунтовується позиція, згідно з якою належним позивачем у справах про стягнення аліментів виступає саме дитина. Зокрема, Л. В. Сапейко спирається на процесуальний принцип, за яким статус позивача завжди належить особі з порушеними правами. З огляду на це дослідниця вважає найбільш правильним визначати процесуальним позивачем безпосередньо малолітню чи неповнолітню особу, чий інтереси порушуються ненаданням коштів на утримання, а захист цих прав реалізовувати через законного представника. Авторка пропонує імплементувати в судову практику таку форму позову, де першочергово зазначатиметься дитина-позивач, а вже потім – її представник. Відповідачем у таких спорах, наголошує науковиця, має виступати той із батьків, до якого пред'являється вимога про примусове виконання аліментного обов'язку [16, с. 234-235].

Звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів мають право як неповнолітні діти (в особі представників), так і інші непрацездатні члени сім'ї, які потребують матеріальної допомоги. Проте особисто, без сторонньої допомоги, захищати свої права у цивільному процесі можуть лише ті особи, хто досяг повноліття (18 років) або є емансипованими згідно із процедурою, передбаченою ЦК України. Первинний суб'єкт аліментних правовідносин - це дитина. Оскільки малолітня чи неповнолітня дитина не наділена повною процесуальною дієздатністю, тому у такому випадку позов про стягнення аліментів в інтересах дитини повинен бути поданий одним із батьків або опікуном, з яким дитина постійно проживає. При цьому такий батько або опікун процесуально діє не у власних інтересах, а набуває статусу законного

представника дитини. Аналогічне право на представництво інтересів дитини в суді мають громадяни, які хоча офіційно і не наділені статусом опікунів чи піклувальників, але у яких дитина фактично знаходиться на вихованні та постійно проживає.

2.2. Процесуальний порядок відкриття провадження у справах про стягнення аліментів

Відкриття провадження у цивільній справі є самостійною, стадією цивільного процесу, яка характеризується власними процесуальними завданнями та специфічною метою. Базовою юридичною підставою для відкриття провадження у справі цієї категорії є пред'явлення позову про стягнення аліментів. Важливою матеріально-правовою особливістю є те, що до вимог про стягнення аліментів позовна давність не застосовується. Відтак, уповноважена особа наділена правом звертатися до суду з таким позовом незалежно від строку, який об'єктивно спливає із моменту первинного виникнення права на стягнення аліментів. Проте, незважаючи на це, позовна заява про стягнення аліментів за своєю формою та змістом повинна суворо відповідати вимогам, що вказані у ст. ст. 175, 177 ЦПК України.

У позові про стягнення аліментів на утримання дитини, якщо у сім'ї наявні декілька дітей, мають бути окремо, детально зазначені відомості щодо кожної дитини. Крім того, у позовній заяві може міститися специфічна вимога про стягнення аліментів за минулий час. Відповідно до сімейного законодавства, вимога про стягнення аліментів за минулий період має винятковий характер і може бути задоволена лише за умови доведеності двох взаємопов'язаних обставин. По-перше, до моменту звернення до суду аліментні зобов'язання фактично не виконувалися боржником протягом усього періоду, зазначеного заявником. По-друге, особа, яка подає позов про стягнення аліментів за минулий період, повинна чітко зазначити у позовній заяві конкретні заходи, яких вона вживала для отримання цих аліментів у позасудовому порядку. Також на таку особу покладається процесуальний обов'язок надати суду належні та допустимі

докази, що беззаперечно підтверджують її зусилля з одержання аліментів від відповідача, а також той факт, що вона не могла їх отримати виключно через свідоме ухилення відповідача від їх сплати (ч. 2 ст. 191 СК України).

До позовної заяви обов'язково додається документ, який підтверджує сплату судового збору. Однак, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», позивач звільняється від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях [18]. Заява повинна містити копії самої позовної заяви та всіх доданих до неї письмових доказів у кількості, що відповідає кількості відповідачів і третіх осіб, як це передбачено ст. 177 ЦПК України.

Після надходження матеріалів до суду, якщо суддя встановить відсутність законних підстав для повернення позовної заяви, відмови у відкритті провадження або залишення позовної заяви без руху, він постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі про стягнення аліментів.

Відкриття провадження у справі є необхідною процесуальною передумовою для переходу до наступної стадії цивільного процесу – підготовчого провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 189 ЦПК України, підготовче провадження має бути проведене протягом 60 днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на 30 днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду [12]. Слід зауважити, що підготовче провадження у повному обсязі проводиться переважно у випадках, коли справа про стягнення аліментів розглядається в рамках загального позовного провадження. Це безпосередньо стосується ситуацій, коли вимога про стягнення аліментів об'єднана з іншими позовними вимогами, такими як встановлення чи оспорування батьківства, або ж позбавлення батьківських прав. Головна мета цієї стадії полягає у спробі мирного врегулювання спору до початку розгляду справи по суті. У разі ж, якщо врегулювання спору на цьому етапі виявляється неможливим, наступною і основною метою є якісна підготовка матеріалів справи до розгляду по суті.

На стадії підготовки справи до розгляду сторони у справах про стягнення аліментів не позбавлені права на врегулювання спору шляхом укладення мирової угоди, а також права на звернення із спільною заявою до суду для проведення процедури врегулювання спору за участю судді. Правда, у вітчизняній доктрині права щодо допустимості мирових угод у цій категорії справ існують певні дискусії. Зокрема, Л. А. Кондрат'єва категорично вважає, що мирова угода не може укладатись у справах про стягнення аліментів на неповнолітню дитину, і суд зобов'язаний відмовляти у затвердженні такої угоди. Науковиця мотивує це тим, що «батьки мають самотійний обов'язок щодо утримання своєї дитини й через це не є суб'єктом спірних правовідносин. Тож вони можуть діяти не в інтересах своєї дитини та укладення між батьками мирової угоди позбавить їх права повторного звернення до суду при невиконанні такої угоди» [19, с. 78].

Проте комплексний аналіз актуальної судової практики показує, що суди визнають та затверджують мирові угоди про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей за умови, якщо зміст такої угоди об'єктивно не суперечить інтересам дитини і не порушує законні права та інтереси інших осіб. Як показовий приклад, у справі № 442/6548/19 (провадження № 2/442/1698/2019) Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області 30 вересня 2019 року ухвалив процесуальне рішення «про визнання мирової угоди укладеною між сторонами, за якою сторони визначили щомісячний розмір аліментів, який становить 3000 (три тисячі) грн. на утримання неповнолітніх дітей (сина та дочки) до досягнення ними повноліття» [20].

Відтак, спираючись на системне тлумачення норм ЦПК та СК України, вважаємо, що у справах про стягнення аліментів, сторони безперечно мають право укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу, за умови суворого судового контролю за дотриманням прав дитини. Крім того, за правилами цивільного процесуального законодавства сторони наділені правом подати спільне клопотання про врегулювання спору за участю судді. Водночас законодавець застерігає, що якщо сторони не примирились та не дійшли певної згоди, компромісу за наслідками проведення врегулювання спору за участю

судді, то повторне звернення щодо проведення врегулювання спору за участю судді не допускається (ч. 2 ст. 202 ЦПК України) [12].

У науковій літературі цілком слушно звертається увага на ризик можливого процесуального зловживання під час реалізації наведеної вище норми. Так, Т. Бережна, за результатами критичного аналізу законодавчого механізму врегулювання спору за участю судді, акцентує увагу на такій проблемі: «Чим не варіант замінити суддю, спершу ініціювавши процедуру медіації, а потім від неї відмовившись? Всі зазначені дії знаходяться у правовому полі, проте чи дійсно є вони недобросовісними, зловживанням процесуальними правами та діями, за які до автора таких маневрів можна застосувати штраф?» [21]. Це питання залишається відкритим і потребує подальшого вдосконалення механізмів запобігання зловживанням процесуальними правами у сімейних спорах.

2.3. Розгляд судом по суті справ щодо утримання батьків, дітей та інших членів сім'ї

Процесуальний порядок розгляду справ щодо виконання обов'язку з утримання батьків, дітей та інших членів сім'ї здійснюється відповідно до загальних правил позовного провадження в цивільному судочинстві. Під час розгляду справ про стягнення аліментів суди повинні враховувати певні матеріально-правові аспекти аліментних зобов'язань, що безпосередньо впливають на процесуальні особливості розгляду. Законодавець встановлює жорсткі процесуальні строки – розгляд справи по суті має розпочатися не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у разі процесуального продовження строку підготовчого провадження - не пізніше наступного дня після завершення цього строку. Відповідно, суд зобов'язаний повністю розглянути справу про стягнення аліментів по суті протягом тридцяти днів з дня початку її розгляду по суті.

Стадія розгляду справи по суті у цивільному провадженні традиційно відбувається у формі відкритого (або, за необхідності, закритого) судового

засідання. Ст. 211 ЦПК України передбачено, що розгляд справи про стягнення аліментів проводиться в судовому засіданні, про місце, дату та час якого суд вчасно та належним чином повідомляє усіх учасників справи. Водночас закон передбачає, що учасники мають право подати до суду клопотання про розгляд справи за їх відсутності. Якщо всі без винятку учасники справи заявили таке спільне клопотання, суд розглядає справу на основі наявних у матеріалах справи письмових доказів. Судовий розгляд справ про стягнення аліментів обов'язково включає такі частини: відкриття розгляду справи по суті, з'ясування обставин і дослідження доказів, судові дебати і постановлення судового рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 158 ЦПК України цивільні справи в загальному позовному провадженні розглядаються у судовому засіданні. З цього випливає, що суд повинен повідомити учасників справи в установленому процесуальним законом порядку про місце та точний час судового засідання. Аналогічна правова позиція сформована і в Постанові Верховного Суду від 25.04.2018 року, справа № 295/5011/15-ц (провадження № 61-1125св17). У ній окремо звертається увага «про необхідність обов'язково повідомити учасника справи про розгляд справи та якщо відповідно до якого відсутні відомості щодо належного повідомлення та вручення йому судової повістки, є порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [22].

Відомо, що справи про стягнення коштів на утримання можуть розглядатись судом і в заочному порядку. Такий розгляд справ про стягнення аліментів на утримання у заочному провадженні може мати місце лише при наявності умов, що визначені у ст. 280 ЦПК України. Серед них: 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання; 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин; 3) відповідач не подав відзив; 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи [12].

Наявність усіх наведених вище умов дає повну процесуальну можливість суду вирішувати спірну справу в заочному порядку, спираючись виключно на підставі наявних доказів, наданих позивачем. Хоча, заради наукової

об'єктивності, слід визнати, що таке положення законодавства гостро критикується та заперечується Л. А. Кондрат'євою з огляду на те, що «така позиція законодавця не може розцінюватися як така, що сприяє захисту прав та інтересів позивачів, особливо стосовно неповнолітніх осіб та пропонує при розгляді справ про стягнення аліментів на утримання неповнолітніх дітей визнати явку батька/матері неповнолітнього/малолітнього обов'язковою і передбачити відповідальність за невиконання цієї умови» [23, с. 130].

З цього приводу варто зазначити, що така критична позиція науковиці не повністю і не комплексно враховує найкращі інтереси самої дитини. Якщо відповідач, будучи належним чином повідомлений про час і місце судового засідання, свідомо і зловмисно не з'являється до суду без поважних причин, це штучно і безпідставно затягує розгляд справи по суті, позбавляючи дитину засобів до існування. Також слід зазначити, що інститут заочного рішення можливий виключно у позовному провадженні, у якому сам позивач зобов'язаний на підтвердження своїх позовних вимог надати належні докази. У разі об'єктивної неможливості їх самостійного отримання, позивач не позбавлений права подати до суду клопотання про витребування таких доказів.

Наступним етапом судового засідання є безпосереднє з'ясування обставин та детальне дослідження зібраних доказів. Цей етап розпочинається з того, що головуючий суддя надає сторонам та іншим зацікавленим учасникам справи можливість виступити з вступним словом. Згідно з принципом змагальності, спочатку виступає позивач, а потім слово надається відповідачу. Якщо у справі беруть участь залучені треті особи, вони виступають зі вступним словом безпосередньо після тієї сторони, на боці якої вони беруть участь у процесі. Вступне слово можуть також виголошувати й інші учасники справи відповідно до норм ст. 227 ЦПК України.

Після заслуховування вступних слів учасників справи суд з'ясовує обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та досліджує докази відповідно до порядку, що був визначений ще у підготовчому засіданні. Законодавством та практикою Верховного Суду передбачені

спеціальні застереження доказування для окремих видів аліментних зобов'язань. Зокрема, особливі правила застосовуються при розгляді справ про стягнення аліментів саме на неповнолітніх дітей. Однією з найпоширеніших та найскладніших проблем у сучасній судовій практиці при визначенні справедливого розміру аліментів є умисне приховування платником аліментів свого реального доходу. У зв'язку з цим ст. 182 СК України визначено обставини (стан здоров'я дитини, платника, наявність утриманців тощо), які суд зобов'язаний враховувати при визначенні розміру аліментів на дітей. У цьому контексті Л. Я. Свистун абсолютно справедливо зазначає: «суд має брати до уваги всі обставини справи, досліджуючи джерела доходів особи, з якої будуть стягуватися аліменти на дитину, враховувати наявність нерухомого майна, транспортного засобу, земельних ділянок, тобто реальний рівень його життя» [24, с. 93]. Цей підхід унеможливорює формальне стягнення мізерних сум з осіб, які мають приховані статки.

Ще однією особливістю розгляду справ про стягнення аліментів є те, що такі майнові вимоги можуть розглядатись одночасно з іншими, тісно взаємопов'язаними немайновими чи майновими вимогами, як то: встановлення факту батьківства (материнства), позбавлення батьківських прав, або ж розірвання шлюбу. Так, ч. 3 ст. 166 СК України передбачено, що у разі повного задоволення позову щодо позбавлення особи батьківських прав суд має право одночасно вирішити по суті питання про стягнення аліментів на неповнолітню дитину. Крім того, законодавець передбачає спеціальний порядок, за яким у випадку безпідставної відмови батька, матері або інших законних представників дитини від отримання стягнутих аліментів від особи, яку позбавили батьківських прав, суд прямо в резолютивній частині рішення суду зазначає, що ці особи (представники) у 1-місячний термін після набрання рішенням суду законної сили зобов'язані відкрити особистий банківський рахунок на ім'я самої дитини для накопичення цих коштів.

РОЗДІЛ 3. СПРОЩЕНІ СУДОВІ ПРОЦЕДУРИ: НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО УТРИМАННЯ ДІТЕЙ

3.1. Підстави та порядок подання заяви про видачу судового наказу

Розгляд справ про стягнення аліментів на дитину відповідно до цивільних процесуальних норм можливий у наказному провадженні, що передбачає звернення уповноваженої особи з відповідною заявою про видачу судового наказу безпосередньо до суду (ч. 1 ст. 161 ЦПК України). У контексті правової природи розгляду справ про стягнення аліментів на дитину (дітей) в порядку наказного провадження серед вітчизняних науковців точаться певні дискусії. Так, А. В. Шабалін категорично зазначає, «що розгляд справ про стягнення аліментів у порядку наказного провадження має досить суперечливий характер. Суд повинен визначити розмір аліментів відповідно до ст. 182 СК України на підставі певних обставин, що входять до предмету доказування, отже безспірна процедура не може бути застосована у справах про стягнення аліментів, скільки суд повинен мати достатньо доказів, як цього вимагають спеціальні норми СК України, можливо лише в межах позовного провадження» [25, с. 88-89].

Відповідно до заявлених вимог судовий наказ повинен бути ухвалений судом протягом 5 днів із дня надходження відповідної заяви про видачу судового наказу у справах про стягнення аліментів (ч. 1 ст. 167 ЦПК України). Видача судового наказу проводиться без проведення судового засідання і без виклику учасників справи, тому що сутністю наказного провадження є чітке розмежування спірних та безспірних справ про стягнення аліментів.

Таким чином, з урахуванням їх виняткової соціальної важливості, вимоги про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей, які не стосуються оспорювання або встановлення батьківства (материнства) чи необхідності залучення інших зацікавлених третіх осіб, абсолютно виправдано розглядаються окремо в рамках наказного провадження.

СК України визначає фіксовані розміри аліментів на дитину, що присуджуються виключно в наказному провадженні. Якщо базовий розмір

аліментів визначається у твердій грошовій сумі, він становить 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (ч. 3 ст. 184 СК України). У випадку ж визначення розміру аліментів у певній частці від заробітку (доходу) боржника – батька чи матері, згідно з приписами ч. 5 ст. 183 СК України, той із батьків або інший законний представник, з яким безпосередньо проживає дитина, наділений правом звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у таких фіксованих розмірах: одна чверть доходу – на одну дитину, одна третина – на двох дітей, і половина заробітку – на трьох і більше дітей. При цьому встановлено верхню межу – не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну конкретну дитину. Важливо підкреслити, що якщо особа бажає вимагати стягнення аліментів у твердій грошовій сумі, що перевищує 50% прожиткового мінімуму, їй необхідно звертатися до суду виключно у позовному провадженні. Аналогічні за своїм змістом матеріальні норми дублюються і в цивільному процесуальному законодавстві (пп. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України). У вказаній статті міститься перелік умов та вимог, за яких у справах про стягнення аліментів може бути виданий судовий наказ, і цей перелік носить вичерпний характер.

Згідно із ч. 2 ст. 160 ЦПК України, із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги щодо стягнення аліментів, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [12]. Із заявою про видачу судового наказу в справах про стягнення аліментів на дитину звернутися можуть ті ж самі особи, що мають право звертатися і в позовному провадженні: один з батьків або інший законний представник дитини, з яким остання проживає; уповноважена адміністрація закладу, в якому постійно перебуває дитина; органи опіки та піклування тощо. Дитина у цьому випадку залишається матеріальним заявником, а оскільки вона в силу віку є неповнолітньою і не володіє повною процесуальною дієздатністю, відтак виключно у її інтересах до суду звертаються законні представники чи органи і особи, яким надано право законом представляти інтереси інших осіб згідно із чинним сімейним законодавством України. Боржником у означеній

категорії справ є відповідний носій пасивного юридичного обов'язку утримувати дитину. Переважно ним є один з біологічних батьків дитини чи інші працездатні члени сім'ї і родичі, на яких прямо покладено законом субсидіарний обов'язок утримувати дитину: баба, дід, повнолітні сестри, брати, вітчим, мачуха, та інші визначені особи (ст.ст. 265, 267-269 СК України) тощо.

За своєю формою і внутрішнім змістом заява про стягнення аліментів у наказному провадженні повинна суворо і беззаперечно відповідати імперативним вимогам ст. 163 ЦПК України. До такої заяви необхідно в обов'язковому порядку додати письмові докази, які підтверджують заявлені матеріальні вимоги заявника. Юридична природа цивільних справ, що розглядаються у наказному провадженні, характеризується таким специфічним і основним засобом доказування, як виключно письмові докази, що подаються заявником одночасно разом із заявою про видачу судового наказу.

ЦПК передбачено правило щодо обов'язку доказування. Відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [12]. Та, зважаючи на процесуальні особливості та спрощеність розгляду справ у наказному провадженні, необхідно зазначити, що загальне правило ч. 1 ст. 81 ЦПК України не застосовується у повній мірі в наказному порядку. Оскільки заявник у своїй заяві про видачу судового наказу самостійно зазначає вимоги і обставини, на яких він ґрунтується, перелік доказів, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги та додає до заяви всі необхідні документи (ст. 163 ЦПК України) [12]. У свою чергу, суд, перевібивши їх обґрунтованість, вже після видачі судового наказу надсилає боржникові його офіційну копію. Одночасно з копією судового наказу боржникові надсилається копія заяви стягувача про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами (ст. 169 ЦПК України) [12].

Системний аналіз наведених вище процесуальних норм дозволяє зробити єдиний правильний висновок, що весь тягар обов'язку з доказування покладається виключно лише на самого заявника. А відтак можливо і необхідно

говорити про суттєво спрощений характер цього провадження, тому й сама процедура доказування в ньому є спрощеною і формалізованою. Також варто наголосити на тому факті, що предмет доказування формують самі учасники справи, які в своїх офіційних заявах наводять ті факти, що, на їхню суб'єктивну думку, мають юридичне значення для вирішення справи. Суд же, здійснюючи правосуддя, визначає, які саме з цих фактів є дійсно юридично значущими і об'єктивно входять до предмета доказування. Якщо у справах позовного провадження на формування предмета доказування впливають як позивач, так і відповідач і залучені треті особи, то у справах наказного провадження докази подає безальтернативно лише заявник. Відповідно, лише він одноосібно впливає на первинне формування предмета доказування. З цього приводу О. О. Грабовська дуже влучно зазначає, що «основу предмета доказування у справах наказного провадження складають факти та обставини, які обґрунтовують вимоги заявника і разом із достовірними доказами свідчать про можливість видачі судом судового наказу» [26, с. 19].

3.2. Судовий наказ про стягнення аліментів: правова природа, зміст та особливості виконання

Як законодавчо закріплено у ч. 1 ст. 160 ЦПК України, судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 ЦПК України [12]. Відповідно, судовий наказ, постановлений за результатами розгляду заяви про стягнення аліментів на утримання дитини, має суворо відповідати формальним вимогам, визначеним у ст. 168 ЦПК України. Законодавець встановлює, що цей документ повинен містити обов'язкові реквізити, проте він нормативно не поділяється на окремі структурні частини, як це є судовому рішенні. Якщо вимоги до форми і змісту судового рішення детально регламентовані у ст. 260 та ст. 265 ЦПК України, то для судового наказу такого імперативного поділу не передбачено. Це зумовлено самою сутністю наказного провадження, де відсутній етап судових дебатів та безпосереднього дослідження доказів у засіданні.

Попри відсутність прямої законодавчої вказівки, у сучасній теорії цивільного процесуального права ведуться дискусії щодо фактичної структури судового наказу. Окремі автори обґрунтовано зазначають, що через специфіку наказного провадження, яка полягає у максимально спрощеному варіанті розгляду заяви, зміст судового наказу істотно відрізняється від змісту рішення суду. На їхню думку, він структурно містить у собі лише три частини - вступну, мотивувальну і резолютивну [27, с. 289]. Інші ж науковці стверджують, що «судовий наказ є невмотивованим судовим актом, у його змісті відсутня мотивувальна частина» [28, с. 138]. Проте з останньою тезою навряд чи можна погодитися у повній мірі. Відсутність розлогої правової аналітики та оцінки аргументів сторін ще не означає абсолютної відсутності мотивувальної частини як структурного елемента судового акта. У тексті судового наказу обов'язково зазначається посилення на конкретний нормативно-правовий акт, який є підставою для задоволення заявлених вимог. Таким чином, як слушно підкреслює Д. А. Шкорупеєв, судовий наказ про стягнення аліментів на дитину структурно складається з кількох обов'язкових елементів. Зокрема, у вступній частині фіксуються дата видачі, найменування суду та дані судді, а також вичерпна ідентифікаційна інформація про стягувача і боржника, включаючи їхні повні імена, місця проживання чи перебування, податкові номери або паспортні дані. Натомість мотивувальна частина, зауважує науковець, має обов'язково містити обґрунтування задоволення вимог із посиланням на відповідні норми як матеріального, так і процесуального права [14, с. 149].

Окремої наукової та практичної уваги потребує стадія виконання такого наказу. Нормами цивільного процесуального законодавства для рішень суду про стягнення аліментів імперативно передбачене негайне виконання у межах суми платежу за один місяць (п. 1 ч. 1 ст. 430 ЦПК України). Водночас у цивільно-процесуальній доктрині тривалий час мали місце гострі дискусії стосовно можливості звернення саме судового наказу (а не рішення) до негайного виконання. Деякі правники висловлювали позицію про неприпустимість звернення до негайного виконання судового наказу, оскільки, за загальним

правилом, він видається заявникові та набуває статусу виконавчого документа лише опісля набрання ним законної сили (після закінчення строків на його скасування). Інші ж фахівці обстоювали пріоритетність прав дитини, вважаючи можливим його негайне виконання. Можливість звернути судовий наказ до негайного виконання була офіційно роз'яснена ще в абз. 2 п. 14 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» від 23.12.2011 року № 14, де чітко зазначено: «судовий наказ про стягнення аліментів у межах суми платежу за один місяць підлягає негайному виконанню, а згідно з частиною другою цієї статті суд має право допустити негайне виконання судового наказу в разі стягнення всієї суми заборгованості із заробітної плати» [29]. Відтак, на сьогодні судові накази про стягнення аліментів на дитину підлягають беззаперечному негайному виконанню. Відповідно, суд у мотивувальній частині наказу зобов'язаний зробити пряме посилення на п. 1 ч. 1 ст. 430 ЦПК України, вказуючи на допущення до негайного виконання в частині стягнення платежу.

Надзвичайно важливою процесуальною особливістю судового наказу про стягнення аліментів на утримання дитини є те, що він не може бути скасований судом, який його видав, на підставі звичайної заяви боржника (ч. 7 ст. 170 ЦПК України). У разі незгоди боржника з визначеним розміром аліментів, він наділений правом звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів у порядку позовного провадження. Саме через те, що такий наказ не підлягає традиційному скасуванню, у його резолютивній частині не зазначаються відомості про порядок і строки подачі заяви щодо його скасування, як це робиться у загальних справах наказного провадження. Однак важливо наголосити, що така законодавча конструкція не позбавляє сторін права на захист у зв'язку з чим можливість процесуального перегляду судового наказу про стягнення аліментів за нововиявленими обставинами залишається дієвим механізмом забезпечення законності та об'єктивності судового акта.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження теоретичних засад та процесуального порядку розгляду справ про стягнення коштів на утримання (аліментів) дає можливість сформулювати низку обґрунтованих висновків.

По-перше, з'ясовано, що вітчизняний законодавець здебільшого розглядає поняття «утримання» та «аліменти» як синонімічні категорії. З цього випливає важлива доктринальна проблема щодо їх співвідношення та можливості повного прирівнювання. Правильне розуміння цих дефініцій має фундаментальне значення, оскільки реалізація майнових прав і обов'язків у сімейних правовідносинах найчастіше пов'язується саме з ними. Водночас системний аналіз засвідчив, що категорія «утримання» є значно ширшою та акумулює в собі як примусові аліментні платежі, так і добровільну матеріальну допомогу, участь у додаткових витратах та надання допомоги в натуральній формі.

По-друге, механізми та способи виконання учасниками сімейних правовідносин обов'язку щодо утримання визначаються альтернативно: за взаємною згодою сторін (у договірному порядку) або за рішенням суду (в юрисдикційному порядку). Констатовано, що добровільне договірне вирішення питання щодо сплати аліментів є значно швидшим, гнучкішим і зручнішим інструментом, аніж процесуально складний розгляд справи у суді. Разом з тим, в умовах конфронтації сторін саме судове врегулювання залишається безальтернативним механізмом захисту прав, який потребує неухильного дотримання норм як матеріального, так і процесуального права.

По-третє, сучасне сімейне законодавство чітко визначає суб'єктів, які наділені процесуальним правом на звернення до суду із вимогою про надання утримання. Доведено, що це коло осіб є вичерпним і не підлягає розширенню чи зміні за довільною угодою сторін, оскільки аліментні зобов'язання носять глибоко особистий, невідчужуваний характер. Ключовою ознакою є те, що безумовне право на утримання належить виключно визначеним законом членам сім'ї, серед яких першочергово захищаються інтереси неповнолітніх дітей.

По-четверте, відкриття провадження у справі є самостійною, визначальною стадією цивільного процесу. Базовою підставою для відкриття провадження є пред'явлення позову про стягнення аліментів, який має суворо відповідати вимогам ст. ст. 175, 177 ЦПК України. Важливою матеріально-правовою гарантією виступає те, що до таких вимог позовна давність не застосовується, що надає особі право звертатися до суду незалежно від строку, який спливає із моменту виникнення права на утримання.

По-п'яте, процесуальний порядок розгляду справ щодо виконання обов'язку з утримання здійснюється за загальними правилами позовного провадження, проте з обов'язковим урахуванням специфіки аліментних зобов'язань. Суд зобов'язаний дотримуватися жорстких процесуальних строків: розгляд справи по суті має розпочатися не пізніше ніж через шістьдесят днів з дня відкриття провадження, а у разі продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня після його завершення. Це гарантує оперативність здійснення правосуддя.

По-шосте, доведено, що розгляд справ про стягнення аліментів на дитину у наказному провадженні (шляхом видачі судового наказу) є найбільш дієвим та ефективним механізмом захисту. Вилучення із загального позовного провадження безспірних вимог (які не стосуються встановлення батьківства чи залучення інших осіб) унеможливорює штучне затягування судового процесу та гарантує швидке відновлення права дитини на матеріальне забезпечення.

Підсумовуючи, зазначимо, що судовий наказ про стягнення аліментів, який видається за результатами розгляду заяви, є особливою формою судового рішення. Він повинен відповідати формальним вимогам ст. 168 ЦПК України, містити належне обґрунтування та, з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, в імперативному порядку передбачати допущення до негайного виконання у межах суми платежу за один місяць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 30.04.2026).
2. Сапейко Л. В. Аліменти дітям та батькам: монографія / Л.В. Сапейко, В.А. Кройтор. Харків: Еспада, 2008. 160 с.
3. Миронюк С. А. Сімейне право: конспект лекцій. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 22 с.
4. Дерій О. О. Поняття аліментного зобов'язання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 282-287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_59_48
5. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b5a4417-b18e-45ab-8e3d-faeb52baa10a/content>
6. Труба В. І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2014. №3 (24). С. 44-49 URL: <http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/44683>
7. Юнін О. С. Стягнення заборгованості по аліментах та притягнення боржника до відповідальності за невиконання аліментних обов'язків: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 132-139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_1_20
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 30.04.2026).
9. Овчатова-Редько А. О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 19 с. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/76708c98-4220-4dbc-9fe9-bd8d148af9a3/content>

10. Гофман Ю. В. Договір про сплату аліментів на дитину як різновид цивільних договорів у сімейному праві України. *Наше право*. 2015. № 1. С. 127-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2015_1_24

11. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2004. 400 с.

12. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 30.04.2026).

13. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>

14. Шкорупесєв Д. А. Процесуальний порядок розгляду справ про стягнення аліментів у цивільному судочинстві. Дис. ... доктора філософії. Спеціальність 081 Право. Одеса, 2021. 496 с. URL: <file:///C:/Users/PC/Downloads/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%94.%D0%90.pdf>

15. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України : пер. з рос., переробл. і доповн. / за ред. Ю. С. Червоного. Київ ; Одеса : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.

16. Сапейко Л. В. Особливості судового розгляду справ про стягнення аліментів на дітей. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 42. С. 233-239. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/af1d5b18-a086-4963-ac9a-93b65b10505a/content>

17. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний

коментар. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.

18. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674 – VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17> (дата звернення 05.05.2026)

19. Кондрат'єва Л. А. Деякі процесуальні особливості розгляду справ про стягнення аліментів на утримання неповнолітніх осіб. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 286: Правознавство. 2005. С. 76-80.

20. Ухвала Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 30 вересня 2019 року. Справа № 442/6548/19; провадження № 2/442/1698/2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93722355>

21. Бережна Т. Процесуальне хуліганство та адвокатська творчість: де межа? *Юридична газета*. 2018. № 32–33 (634–635). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/procesualne-huliganstvo-ta-advokatska-tvorchist-de-mezha.html>

22. Постанова Верховного Суду від 25.04.2018 року у справі № 295/5011/15-ц; провадження № 61-1125св17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73727554>

23. Кондрат'єва Л. А. Судовий захист неповнолітніх осіб у цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 199 с.

24. Свистун Л. Я. Правове регулювання стягнення аліментів на дітей. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 88–94. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/1_2018/part_1/18.pdf

25. Шабалін А. В. Судочинство у справах наказного провадження: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.

26. Грабовська О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С.15- 20. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/3.pdf>

27. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 1 січня 2011 р. / за ред.: Є. О. Харитонova, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка [та ін.] ; ОНЮА. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків : Одиссей, 2011. 1016 с.

28. Вербіцька М. В. Наказне провадження у цивільному процесі України : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів, 2011. 231 с.

29. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 року № 14. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>.